

SHE'RIYATIDA MUNAVVARLIKNING SURATLARI BOR...

Sharipova Laylo Frunzeyevna,
BuxDU professori, f.f.d.

***Annotatsiya:** XX asrning oxirgi o'n yilliklarida o'zbek she'riyati mavzu, tasvir ko'lamiga ko'ra yanada rang-baranglashdi. Uslubi betakror shoirlardan biri sanalgan Abduvali Qutbiddin she'riyatida ham folklor, ham mumtoz adabiyotimizga xosliklar mujassami borligi asarlarini o'rganish zaruratini yuzaga keltirdi. Maqolada mazkur shoir she'riyati haqida fikr boradi.*

***Kalit so'zlar:** shakldosh so'z, g'oya, mavzu, band, she'riy tizim, erkin aruz, sodda vazn, murakkab vazn, erkin she'riy tizim, folklor.*

Abduvali Qutbiddinday bir yetuk shoir o'tdi, o'ziga "Sizday shoir noyob" deb ulgurmadik. U shoir edi. Bilimli, ilmi, dili ishq olovida qovrilayotgan, otashnafas shoir edi. Alloh huzurida, Hokimi mutlaq yaratgan o'n sakkiz ming olamda so'zdan o'zga boqiy qudrat, she'riyatdan ulug' ma'vo yo'q deb bilgan shoir umrining so'ngidagi suhbatlaridan birida Vatandan o'zga ulug'lik yo'qligini ta'kidladi. Ulug'likning turli yo'laklarini sayr qilgan vatanparvar, elparvar shoir shunday xulosaga kelishi tabiiy edi. Uning umri Alloh huzuriga pokdomon borish ilinjida o'tdi. Imonli bo'lish qo'lida cho'g' ushlab turish bilan barobarligini bila turib ham birumr nafaqat qo'lida, balki dilida, jonida cho'g' ushlab o'tdi shoir. Uning she'riyatida bosh mavzu kir dunyo makridan o'zni asrash, poklanib yaratgan huzuriga borish istagi bilan bog'liq.

Abduvali Qutbiddin uchun har bir so'z ardoqli edi, har bir satrida so'zlar tilla uzukka qo'yilgan zumradlar kabi o'z o'rnida bo'lardi. U tartib bergan she'riy to'plamlarning nomi ham betakror. "Bor" to'plami undan oldin nashr bo'lgan kitoblar asosida saralab tuzilgan. "Bor" "mavjudlik" "harakat", "yuk" kabi ma'nolarni anglatishiga ko'ra shakldosh so'z (Masalan, "Menda bor", biznikiga bor, bor keldi):

Do'sti aziz,

Pufakday yorilma – qorilma tun suvoqlariga,

Kuy yaxshisi,

Jiz etib gulxan ila sudrash va bo'g'ish –

Yashash ham ishmi –

Oqar tongning bo'kirig'ida –

Hammasi yo'g'ida – yo'lga tush, do'st...[Abduvali Qutbiddin.1:241]

Shoirning "Bor" allegoriyasi" she'ridan olingan bu satrlar mohiyatini anglash uchun xos she'rxon bo'lmoq lozim. Unda shoir "bor" so'zining shakldoshlikdagi barcha ma'nolarini so'zning o'zini qo'llamay turib ifodalagan. "Yo'lga tush, do'st..." deyishning o'zi bor deb undashdir. Ammo lirik qahramon sirdoshning, dildoshning, ya'ni do'sti azizning "pufakday yorilishini, tun suvoqlariga qorilishini istamaydi. Uning maslakdoshi havoyi bo'lmasligi lozim, shoir do'st kuysa ham gurillayotgan

olov bilan yoqalashadigan darajada jasoratli bo'lishini istaydi. Oqar tong, ya'ni subhi sodiqning bo'kirig'ida yo'lga tushishi kerakligining o'zi shoir uni ulug' manzilga tomon borishini so'rganini anglatadi. Abduvali Qutbiddinning bu she'ri kitobning nomini bizga izohlamoqda. Bu she'rdan keyingi she'ning "Bor" allegoriyasi"ga aloqasi yo'qligini bilib turganimiz holda bog'liq degimiz keldi. Bu hol shoir she'rlar ketma-ketligini ham jiddiy o'ylagan deyishimizga asosdir:

Ona – polvonim, bahodirim mening,
Qanday ko'tarasiz dunyo yukini.
Bir zarrasi tegsa – tushadi larza,
Jajji gardi tegsa – ketdim qoqinib ...[Abduvali Qitbiddin.1:242].

Onasi borligi uchun shukrona qilib yozilgan she'r. Ona haqida o'zbek she'riyatida mavjud eng chiroyli, eng e'tirofqa loyiq she'rlar bilan bellashadigan, ammo hech birini takrorlamagan she'r. Oddiy, ammo hech qaysimiz o'ylamagan buyuk haqiqat bor: ona dunyo yukini ko'tara oladigan yagona polvon, bahodir! Bu she'r ham, nazdimizda, kitobning nomini bizga sharhlab bera oladi. Shu o'rinda

Abduvali Qutbiddin ijodiga xos bir jihatni ta'kidlasak: aksariyat hollarda shoir kitobiga nom o'ylab topmaydi, balki mavjud she'rlari nomi orasidan yoki biror she'rining bir so'zidan munosibini kitobga nom sifatida tanlaydi. U tanlagan nomlar ham betakror va shoir she'riyati bosh g'oyasini ifodalay olgan. "Bor" kitobi "Nayson", "Humo", "Baxtli yil", "Sen va Sen uchun", "Xayol kechasi", "Uzoqdan olisga" nomli oldin chop etilgan kitoblardan tanlab olingan va "Bor" allegoriyasi" nomi ostida berilgan yangi she'rlardan tuzilgan. Shoirning har bir kitobi mavjud she'rlardan saralab tuzilgan. Kitoblarga kirgan she'rlar e'tirofqa munosib bo'lsa-da, shoir "Bor" to'plamiga ular orasidan ham eng saralari deb bilganlarini kiritgan.

Kitobdagi she'rlar Abduvali Qutbiddin uch she'riy tizimda ham ijod qilganini, ammo aruz she'riy tizimida kamroq she'rlar bitganini, ularni ham "Erkin aruz" nomi ostida berar ekan, bu she'rlar she'riy tizimning temir qonunlari talabiga javob bermasligini anglagani uchun shunday nomlaganini dalillaydi. Shoir barmoq she'riy tizimining sodda va murakkab vaznida barakali ijod qilgan, ayni damda, erkin she'riy tizim shoirning jilovlanmas, shiddatkor, chegara bilmas, to'fonli ilhomiga juda mos kelgan.

Abduvali Qutbiddin ijodi folklordan, kunchiqar va kunbotar she'riyatidan birday bahramand bo'lgan, umrini, ijodini komillik kasb etib Allohga yuzlanishga sarflagan, shu orzu-armonlarini ijodiga jo aylagan shoirga, mutafakkirga xos. Bu mubolag'a emas, she'riyatining har bir satri tahlil qilinsa, bu fikrga iqrar bo'lish oson kechadi.

Shoirning har bir she'riga bir jihat xos: har bir bandning o'z mavzusi, manzarasi bor va shu mavzular bosh mavzuni anglashga ko'maklashadi, har birmanzara asosiy tasvirning qismlari bo'lib chiqadi. "Bor" kitobidagi ilk she'rdan

boshlab qo'ya qolaylik. "Sohibdilim – diloro" she'ri olti bandli she'r sifatida berilgan bo'lib, har bir band "Sohibdilim – diloro" satri bilan boshlanadi. Besh bandda toq misralar qofiyalanmagan. Ta'kidlash lozimki, ijodi davomida shoir bir she'rida qofiyaga mumtoz qoidalar darajasida diqqat qilsa, bir she'rida qofiyaga sig'maydi, ruhdagi shiddat qofiya qoliplarini buzib chiqadi. Tilga olganimiz she'rida juft misralarda aksar to'q qofiyalar: qulfmidur-zulfmidur; chekdim-ku-ekdim-ku. Birinchi bandda karvon ketmoqda, quyun nay puflamoqda, lirik qahramon karvon to'xtashi lozimligini "Ayyit" deb sohibdiliga murojaat qilmoqda. Chunki biyobon – quyunning enasi. Ena karvonni emas, bolasini qo'llashi aniq. Shoir "ayt" so'zini til qoidalariga zid tarzda qo'llab, vaznning mukammalligini ta'minlamoqda va so'zga ta'kid ma'nosini yuklamoqda. Bu mumtoz aruzshunoslikda taznib deyiladi [Hojiahmedov A.2:158]. Ikkinchi bandda giryon chashma, jilg'a bo'lgan ko'ngilni quritgan mujgon tasviri bor. Satrlardagi bu tasvir rassom chizgani kabidir. Uchinchi bandda qulf kabi yopiq turgan ko'z, uni ochib chiqayotgan nigoh va nigohni chopayotgan zulf tasviri bor. Qolgan bandlarni ham shu taxlit keltirish mumkin. Har bir manzara alohida. Ularni birlashtiradigan bandga e'tibor qarating:

Sohibdilim – diloro,

Vasling sarobmi, ro'yo.

Hofiz emasman ishqda,

Abduvaliman go'yo ...[Abduvali Qitbiddin. 1:4]

Majnunlik tasviri karvon, quyun, biyobon, nay, ishq kabi detallarni birlashtirib beradi. Shoir oshiqning ishq iztiroblarini ko'ngil jilg'asini quritib bo'lgan kipriktasviri bilan bersa, yorning zulmini oshiq nigohini zulf qilichi bilan chopgani ifodasi orqali namoyon qiladi. She'ring oxirgi satrida ismini ham taxallus sifatida, ham oshiqligi hatto Hofizga o'xshamasligini ta'kidlash uchun qo'llaydi. Ishqning darajasini qay taxlit bergani she'rxon idrokiga havola qilingan. Bunday tahlillarni uzoq davom ettirish mumkin. Xulosa shuki, shoir she'rlarining ma'no qatlamlari ko'p. Uni anglash uchun xos she'rxon kerak, ammo oddiy she'rxon o'qisa hamahamiatlidir, ruhiyati tarbiyat topadi.

Abduvali Qutbiddinning she'riyatiga xos yana bir tomon bor: aksariyat she'rlarida bir so'z yoki bir satr takror-takror qo'llanishi orqali she'r mazmunidagi qaysidir jihat bo'rttiriladi, zarur ma'no kuchaytiriladi. "Qasam", "Umr o'gitlari", "Ko'ngil", "Istardim", "Kecha" kabi she'rlari fikrimizni dalillaydi. Yoki har banddan keyin ma'lum so'zlar keltiriladi, ammo bu so'zlar bir-birini takrorlamaydi, bir-biriga qofiyalanmaydi. "Visol", "Xayol", "Yomg'ir", "Sevgi qissasi" she'rlarini misol keltirish mumkin. Ayrim she'rlarida so'z ohangni ifodalaydi, tovushga taqlid so'zni keltirish orqali shoir ruhiy holatini aks ettiradi. Masalan, ikki qismli "Ohang"

she'rining birinchi qismida "Ayyy...", ikkinchi qismida "O-o-o-o..." banddan keyingi takror misra bo'lib kelgan:

Xudoyim, boshimni qayga berkitay,
Qaysi daqiqangda qanday yirtilay,
Kimga nima beray, kimdan ne tilay,
Ayyy..... [Abduvali Qitbiddin. 1:147]

Abduvali Qitbiddin she'riyatini o'qisangiz, tasavvuf ilmidan xabardorligini his qilasiz. Ayni damda, folklor ta'siri ham beqiyos. Masalan, uning ikki qismdan iborat "Yomg'ir" she'rini o'qib ko'ring. Birinchi qismida yomg'irga aylanib, tuproqqa singigan oshiq obrazi bor. Sevgan, ammo sevilman lirik qahramon dastlab yomg'irga dardi hol qiladi. She'rning barcha bandlaridagi to'rtinchi satr bir xil: "Meni sevmas hech kim". Shoirni qiynagan dard shu. Lirik qahramon yomg'irga aylanishni istaydi.

Qiyofam yomg'irda, u esa menman,
Tag'in, qayta-qayta ko'rinish berdim.
Tezroq yashiringin, tomchiman, tig'man,
Men sevmas hech kim ... [Abduvali Qitbiddin. 1: 145]

Yomg'ir qachon tig'ga aylanadi?! Sevilman inson dastlab og'rinadi, buog'riq g'azabga, g'azab o'chkorlikka, nafratga aylanib boradi. Shoir shu jarayonni anglatar ekan, sevilman bu oshiqning yomg'irga evrilganini ifodalaydi. Faqat o'tag'azabnok holatda, ya'ni shitob bilan yog'ayotgan yomg'ir tomchidan tig'ga aylana oladi.

Sevilmasa-da, sevgani sabab seviklisining yashirinishini so'ramoqda, buni "Zinhor senga, ey yor, yomonligim yo'q" deb ta'kidlamoqda. She'rning ikkinchi qismida yomg'irga aylanib, tuproqqa singigan oshiq "Tindimmi, indimmi, oxirul kalom" deb o'z holati o'zgarganini, g'azabidan tushganini ifodalab, maysa, chechaklarga "yorimga salom ber" deb o'tinmoqda. Folklorning ertak janrida evrilish turli ko'rinishlarda aks ettirilgani kabi shoir she'rning ikkinchi qismida yomg'irga aylangach, yalpizning unishiga ko'maklashadi va yalpizdan yorning uyiga borishini so'raydi:

Yalpizim, suyuklim uyigacha bor,
Iloj qil, deraza rohida ko'kar,
Bo'y tarat, dimog'i yonsin, u bilsin,
Mendan bu xabar... [Abduvali Qitbiddin.1:145].

So'ng kaklikka jon bo'lib, kaklik orqali yori uning diydorini ko'rishini istaydi. Keyin esa kabutar vujudiga kirish orqali yorining kaftiga qo'nishni orzu qiladi:

Bir soat, ijozat ayla, quvonay,
Don bersa ajabmas kaftida orzum.
Zora men haqimda surib qolsa o'y,

u. [Abduvali Qitbiddin. 1:146

Shoir orzu-armonlarining barini yomg'irga evrilgan lirik qahramon orqali amalga oshirishni orzulaydi. Uning bunday she'rlari yetarli. "Bor" to'plamida "Tasavvur lahzalari", "Barokko", "Onchaki", "Nazmdagi nasr", "Erkin aruz", "Illyustratsiya" turkumlari, "Ozodlik" dostoni keltirilgan. Ularning har biri ijodkorning yangi-yangi qirralarini kashf qilish imkonini beradi. Shoir "Iqror", "Avtoportret" she'rlarida o'z umrining qanday o'tganini she'r satrlari qatiga yashiradi. "Iqror" she'ri "Bor" kitobi bilan birga shoir hayoti haqida ham xulosa bera oladi:

Sizga hammasini so'zlab berdim,
Ulug' ko'rdim sizni,
Qulluq qildim bag'rimni berib,
Qiliq qilganim yo'q,
Ilikday qoqib berdim vujudim gavharin.
Chunki men borman,
Siz kabi borliqda -
Va men Abduvali Qutbiddin ...[Abduvali Qitbiddin. 1:310].

Ha, yana bir yetuk shoirimiz "Ilikday qoqib berib vujudi gavharin", evaziga minnatdorchilik kutmadi. Bu satrlardan hech birini inkor qilolmaymiz, yetuk shoir Abduvali Qutbiddinning ruhan barhayotligi ham haq. She'riyati bunga kafildir. Bu she'riyat badiiyati yuksak, g'oyasi yosh avlodning kamoloti uchun xizmat qila oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдували Қутбиддин. Бор. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги НМИУ, 2011. –320 б.
2. Ҳожиаҳмедов А. Ўзбек арузи луғати. – Тошкент: "Шарқ" НМК, 1998. – Б.156.
3. Sharipova, Laylo. "XX asrning 70–80-yillari o'zbek she'riyatida folklorizm." *Toshkent: Fan* 153 (2011).
4. Шарипова Л. БОҚИЙ МАВЗУДА БИТИЛГАН ШЕЪРЛАР: Шарипова Лайло, ф. ф. д., ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти, Бухоро давлат университети //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 5. – С. 52-56.
5. Шарипова Л. ТИЛАК ЖЎРА ШЕЪРИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ: Лайло Шарипова, БухДУ ўзбек тили ва адабиёти кафедраси профессори, ф. ф. д //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – №. 4. – С. 53-56.
6. Laylo Sharipova. (2024). НАМ ТА'ЛИМ, НАМ ТАРБИЯ БЕРУВЧИ SHE'RLAR. . *Konferensiyalar | Conferences*, 1(12), 169–173. Retrieved from <https://uzresearchers.com/index.php/Conferences/article/view/2896>